

Református, kálvinista, protestáns? Felekezeti napilap-alapítási tervek 1919–1931 között*

KLESTENITZ TIBOR

Az első világháború elvesztését, a történelmi Magyarország összeomlását és az 1918–1919-es forradalmakat követően a magyarországi protestáns egyházakon belül egyfajta útkeresés bontakozott ki. A belső megújulás és az egyháztagok társadalmi tömörítésének egyre erősödő igénye válaszkísérletet jelentett arra a problémahalmazra, amelynek legfontosabb elemeit a Trianon-sokk, a társadalom gyorsuló szekularizációja, a 19. században még kiemelkedő jelentőségű liberális ideológia kiüresedése, illetve a magyar katolicizmus megerősödése jelentette.¹

Jelen tanulmány azt vizsgálja, hogy ebben a folyamatban milyen szerepet töltek be a különböző protestáns napilap-alapítási törekvések. Az egyházi kommunikáció modernizálásának igénye, a gyülekezetek tagjainak korszerű és versenyképes politikai napilappal való kiszolgálásának szándéka már a dualizmus korszakában megjelent, azonban a megvalósítását számos akadály nehezítette. A gyakorlati tényezők – például az anyagi problémák – mellett elvi, koncepcionális nehézségek is felmerültek. A különböző kezdeményezőknek például még azt sem sikerült egyértelműen eldönteniük, hogy a tervezett napilap megindítása református felekezeti vagy „általános protestáns” alapon volna-e kedvezőbb.² Ez a megosztottság 1919 után továbbra is fennmaradt, ráadásul a református egyházon belül is két, eltérő irányzatú csoport tevékenykedett egy országos napilap megindítása érdekében.

1. A kezdetek: az Őrálló köre és a Református Sajtóegyesület

A tevékenyebb csoport a holland gyökerekkel rendelkező történelmi kálvinizmus köréhez kötődött, amely az eredeti kálvini elvekre hivatkozva nagy jelentőséget tulajdonított a programszerű közéleti fellépésnek. Követői a Budapesten létrehozott Kálvin Szövetségben csoportosulva újfajta, konzervatív felekezeti identitáspolitikát kidolgozására törekedtek, gyakran megelőlegezve a modern tömegmozgalmak hangos és militáns retorikáját.³ Képviselői 1920-ban hozták létre az egyháztagok politikai nevelését és a „speciális keresztyén politikai elvek” népszerűsítését zászlajára tűző Kálvinista Politikai Szövetséget, amelynek főtitkára a történelmi kálvinizmus vezető alakja, Sebestyén Jenő budapesti teológus lett.⁴ Az 1920 januárjában megtartott alakuló gyűlés

* A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával (azonosító: 124418) készült.

1 KISS Réka: Identitásépítés a magyar református sajtóban: a Református Figyelő példája. In: PAÁL Vince (szerk.): *A sajtó kultúrák közvetítő szerepe 1867–1945. Tanulmányok*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2014. 82–84.

2 KLESTENITZ Tibor: A protestáns napilap kérdése Magyarországon, 1890–1918. *Egyháztörténeti Szemle*, 2018/4. 68–82.

3 HATOS Pál: A protestáns liberalizmus válsága és a politikai protestantizmus jövőképei 1890–1921 között. In: CSIBI Norbert – SCHWARZWÖLDER Ádám (szerk.): *Modernizáció és nemzetállam-építés. Haza és/vagy haladás dilemmája a dualizmus kori Magyarországon*. Pécs, Kronosz, 2018. 294.

4 BOLYKI János – LADÁNYI Sándor: A magyarországi református egyház 1918–1948 között. In: *A magyarországi református egyház története 1918–1990. Tanulmányok*. Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiája, 1999. 32.

célul tűzte ki, hogy „a református keresztyénségből folyó nagy politikai elvek minden rendelkezésre álló eszközzel való propagálása a társadalom minden rétegében megkezdődjék.” Ehhez egy napilap alapítását is tervezték, amiről az eseményen Murányi János budafoki lelkész és Bogdán Gyula teológus, a belmissziós munkát végző Bethánia egyesület utazótitkára tartott előadást.⁵

Bogdán szerkesztésében hamarosan meg is jelent az *Őrálló* című „toborzó röpirat”, amely 1920 folyamán több, rendszertelenül kiadott számmal jelentkezett. Sebestyén azzal indokolta törekvéseit, hogy 1918 előtt a „liberalizmus szolgálóleányává” szegődő magyar kálvinizmus nem volt képes betölteni történelmi hivatását, a nemzet szolgálatát. Bizakodva állapította meg ugyanakkor, hogy az „álkálvinizmusnak ez a szemfényvesztő festettkoporsó-korszaka” véget ért, megnyílt a felemelkedés lehetősége, amihez a reformátusok öntudatosításán át visz az út.

„Ennek pedig a hivatalos egyház munkáján kívül a leghatalmasabb eszköze a sajtó: a nemzeti élet keresztyén alapokon való kormányzásának pedig hatalmas biztosítéka a kálvinista politika. Egyház, sajtó és politika az igazi keresztyén államban egymásra vannak utalva. És nincs egészséges, erős nemzeti élet sehol sem, ahol ez a három nincs harmóniában egymással és közös ideálokat nem szolgál.”⁶

A kezdeményezők 1920 februárjában bejelentették, hogy a napilap javára részvényjegyzést indítanak huszonöt, ötven és száz korona névértékű részvényekkel, és kérték a csatlakozni kívánók jelentkezését. Fontos ugyanakkor, hogy ez még nem jelentett tényleges jegyzést, csupán felajánlást, a majdani hivatalos jegyzésen való részvétel szándékának jelzését. A lap elképzelésük szerint a kálvinista közösséget szolgálta volna világnézeti alapon, teljes pártpolitikai semlegesség mellett. Szerepfelfogásukat egyfajta morális felsőbbrendűség-érzeten alapuló tanítói hozzáállás jellemezte: „Lapunk a nép pénzén indul meg, a nép fizeti meg, ez azonban nem jelenti azt, hogy a népnek tömjénezünk, vagy hogy csak azt merjük megírni, ami a nép tetszésével találkozik. Vállalkozásunk nem üzlet, nem nyerni, hanem adni akarunk.” Az erkölcsi szigor jegyében leszögezték, hogy társadalmi kérdésekben bibliai alapokon állnak, kijelentve: „Nálunk a haladás egy: a bűn megfékezésével.” Különösen kritikusan tekintettek a művészetek terén felfedezni vélt „erkölcsi süllyedésre”, komoly rigorózásságot ígértek az üzleti hirdetések ellenőrzése terén,⁷ fontos célkitűzésük volt továbbá a világ protestánsainak tájékoztatása a megszállt területeken élő magyar hittestvérek szenvedéseiről.⁸

Az *Őrálló* szerzői harciasan léptek fel a legkülönbébb világnézeti ellenfelekkel szemben. Az „általános keresztyén” alapon meginduló, Bangha Béla jezsuita szerzetes által létrehozott Központi Sajtóvállalat lapjait⁹ például arra hivatkozva marasztalták el, hogy azok rendszeresen közölték a mulatók és más, erkölcstelennek ítélt szervezetek hirdetéseit.¹⁰ Elszámolásra szólították fel – az elterjedt antiszemita sztereotípiákat követve – a zsidósághoz tartozóként azonosított „üzérkedő” kapitalistákat, „konkolyhintő” írókat és „maszlagoló” újságírókat.¹¹ Rendszeresen ostromozták a református egyházon belüli közállapotokat is, kritizálták a lelkiiséget elhanyagol-

5 A kálvinisták politikai szövetségének megalakulása. *Pesti Hírlap*, 1920. január 7., 3.

6 SEBESTYÉN Jenő: Vallás, sajtó és politika. *Őrálló. Toborzó röpirat*, 1920. február, 2.

7 Kik vagyunk és mit akarunk? *Őrálló. Toborzó röpirat*, 1920. február, 2–3.

8 To the World's Presbyterian Alliance. *Őrálló. Toborzó röpirat*, 1920. február, 4.

9 KLESTENITZ Tibor: *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon, 1896–1932*. Budapest, CompLex, 2013. 137–185.

10 Levél a faluból. *Őrálló. Toborzó röpirat*, 1920. február, 7.

11 VIRÁG Frigyes: Adjanak számot a sáfárok! *Őrálló*, 1921. április 3., 5–6.

ló, magukat földi dolgokba ártó lelkészeket, és a hagyományos egyházfegyelmi intézkedések bevezetését sürgették.¹² Emellett ellenfélként tartották számon „a szabadkőműves, »liberális«, szóval a zsidósággal üzleti és eszmei alapon álló reformátusokat,» mivel szerintük ők üldözték a hitvallásos, történelmi kálvinizmus képviselőit.¹³ Az ő számlájukra írták és dühösen visszautasították azt a pletykát is, miszerint a tervezett kálvinista lap „zsidó pénzen” fog megindulni.¹⁴ Bogdán a legkomolyabb feltűnést azzal keltette, hogy felháborodott kritikát közölt Szabó Dezső bestsellere, az Elsodort falu ellen, amelyet „igazi szocialista regénynek” bélyegzett. „Szégyenlem, hogy olyan református papok vannak, amilyenekről Szabó Dezső ír, de százszor jobban szégyenlem, hogy olyan református hívek vannak, mint amilyen Szabó Dezső”¹⁵ – írta.

Az *Örálló* rendszeresen beszámolt a részvényjegyzési akció helyzetéről. A felajánlások összege 1920 márciusában 700–800 ezer koronánál járt,¹⁶ októberben 1100,¹⁷ novemberben pedig már 1700 gyűjtőív volt forgalomban, a jegyzések összege pedig kétmillió korona fölé emelkedett.¹⁸ Ebben bizonyára az is szerepet játszott, hogy Horthy Miklós kormányzó magánvagyonából ezer koronát ajánlott fel az *Örálló* terjesztésére, amit a kezdeményezők ki is használtak a reklám céljaira.¹⁹

A kezdeményezés tehát felmutathatott szerény gyakorlati sikereket, aminek eredményeként 1921. április 4-én eljutottak arra a szintre, hogy az *Örállót* politikai hetilapként állandósíthatták.²⁰ A szerkesztőség – rendkívül ambiciózus – céljai között említette a bibliai keresztény világnézeti alapú napilap indítását; az egyéni, faji, társadalmi, nemzetellenes bűnökkel szembeni harcot; a Biblia kiadását és terjesztését a külföldi behatások, a vakhit és a hitetlenség ellensúlyozására; a magyarság egyházi és világi történelmének feldolgozását; tudományos és szépirodalmi munkák megjelentetését az „erkölcstelen pénzirodalom elfojtására”; építő és szórakoztató folyóiratok kiadását; református énekeskönyv szerkesztését; országos könyvkereskedés alapítását.²¹ A lap munkatársai úgy látták, hogy a közvélemény a kezdetekhez képest sokkal kedvezőbben ítéli meg tevékenységüket – a lap kinőtt kezdetleges formájából, és kezdett szalonképessé válni.²² A siker azonban viszonylagos volt: a szerkesztőség saját adatai szerint egy negyedév alatt mintegy 40 ezer példány jutott el az *Örállóból* az olvasókhoz, egy számból tehát átlagosan körülbelül 3300 példány kelhetett el.²³

Az önálló református napilap létrehozására létezett egy másik kezdeményezés is, amely ráadásul komoly helyzeti előnyből indulhatott. Jóval korábban, 1918 januárjában jött létre ugyanis a Református Sajtóegyesület, amely saját szervezetet épített ki magának, adományokat gyűjtött, és *Református Sajtó* címmel propagandakiadványt is megjelentetett. A Tanácsköztársaság idején a szerveződés természetesen tétlenségre volt kárhozthatva, mintegy 80 ezer koronára rúgó vagyonát pedig a proletárdiktatúra 1919. május 7-én elkobozta. (Igaz, a

12 Lloyd George. *Örálló. Toborzó röpirat*, 1920. október. 1.

13 Kik félnek az *Örállótól*? *Örálló. Toborzó röpirat*, 1920. február, 6.

14 Lesipuskás emberek. *Örálló. Toborzó röpirat*, 1920. február, 6.

15 BOGDÁN Gyula: Elsodort falu. *Örálló. Toborzó röpirat*, 1920. február, 8.

16 Hogyan fogadták az *Örállót*? *Örálló. Toborzó röpirat*, 1920. március, 7.

17 Az *Örálló útja*. *Örálló. Toborzó röpirat*, 1920. október, 2.

18 Az *Örálló útja*. *Örálló. Toborzó röpirat*, 1921/6., 2.

19 *Örálló. Toborzó röpirat*, 1920. október, 2.

20 Előfizetési felhívás! *Örálló. Toborzó röpirat*, 1921/7., 2.

21 Az *Örálló* Református Társaság alapszabályai. *Örálló. Toborzó röpirat*, 1921/7., 4–5.

22 Az *Örálló útja*. *Örálló*, 1921. április 10., 2.; Felhívás! *Örálló*, 1921. június 12., 5.

23 Az *Örálló útja*. *Örálló*, 1921. július 10., 2.

vagyon túlnyomó részét – mintegy négyezer korona készpénzt leszámítva – az államkincstár december 30-án visszautalta a jogos tulajdonosnak.) Az egyesület azonban jelentős késéssel, csak 1920 júniusában kezdte meg újra a munkát a választmány újjáalakulásával. A késlekedés bizonyára nagyrészt a politikai és az ahhoz szorosan kötődő személyi változásokkal magyarázható: az egyesület elnöke, Haypál Benő budai lelkész²⁴ – részben talán szabadkőműves háttere miatt, amely 1919 után már kifejezetten hátrányos tényezőnek számított –, lemondott tisztségéről, az igazgatói pozíciót korábban betöltő Kovács J. István lelkész viszont államtitkár lett, ezért meg kellett válnia egyesületi feladatától.

A választmány Hamar István pénztárost bízta meg az ideiglenes igazgatói teendők ellátásával, aki a *Református Sajtó* és ezzel a sajtópropaganda újraindítását tartotta az elsődleges feladatnak. A testület tárgyalta az *Óráló* megjelenése miatt kialakult helyzetről is, és megbízta Hamart, hogy kezdjen tárgyalást a konkurenssekkel, megállapítva: „Célszerű volna, hogy, mivel a Sajtóegyesület már régebben végzett is előmunkálatokat, egyesülésre venné rá Bogdán Gyuláékat.” A résztvevők úgy érezhették, hogy kezdeményezésük mögött komoly társadalmi támogatás áll, hiszen az ülésen megjelent Baja Mihály túrkevei és Ágoston Sándor eszéki lelkész. Az előbbi elmondta, hogy mindent meg fog tenni a napilapért, hiszen „a vidéken ebben a tekintetben igen nagy egyházunk tagjainak várakozása,” az utóbbi viszont kénytelen volt kijelenteni, hogy „ők sajnos az idegen zsarnokság miatt alig lesznek képesek arra, hogy pozitívummal munkáljanak egy református napilap érdekében.”²⁵

A Református Sajtóegyesület vezetői ezután valóban újraindították az egyesület működését, és a tervezett propagandalap céljaira beszereztek négyezer ív papírt, ami a korszak piaci viszonyaira tekintettel már önmagában is szép teljesítménynek számított.²⁶ A hosszabb távú fejlesztések reményében még az Amerikába induló lelkipásztort, Murányi Jánost is felkérték arra, hogy „igyekezzék amerikai testvéreink körében propagandát indítani a református napilap érdekében.” Azonban a napilappal kapcsolatos eredeti célkitűzés megingott, a vezetőség inkább már egy hetilap indításának lehetőségét fontolgatta, és még ehhez a korlátozott célkitűzéshez is szükségesnek ítélték a Bogdánékkal való megegyezést.²⁷

A két csoport közötti tárgyalásra 1921. június 24-én került sor, ám a Református Sajtóegyesület előzőleg igyekezett nyomás alá helyezni az *Óráló* körét. Az egyesület ugyanis saját napilapakció indítását jelentette be részvénytársasági alapon, ötvenkoronás részvényekkel, ugyanakkor hangsúlyozta:

„A sajtóakció csak a vezető egyházi körök, főként a lelkészek, tanárok, tanítók támogatása mellett vezethet sikerre. Ezt a támogatást úgy erkölcsi, mint anyagi tekintetben, inkább megtalálhatja a S[ajtó]E[gyesület] vezetése mellett, mint egyeseknek bármilyen jó szándékú akciójával.”

24 Életről ld. NAGY Zsombor: Haypál Benő, a budai gyülekezet első lelkésze. In: Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*. Budapest, Argumentum–ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 2006. 1. kötet, 523–528.

25 Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (a továbbiakban: RL) C/142 A Református Sajtóegyesület iratai. Jegyzőkönyv az Országos Református Sajtóegyesület választmányának 1920. június 18-án a Református Teológián tartott gyűléséről.

26 KLESTENITZ Tibor: Sajtó és újságírás Trianon árnyékában. In: BÓDY Zsombor (szerk.): *Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után. Konfliktusok, kihívások, változások a háború és az összeomlás nyomán*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2018. 301–336.

27 RL C/142. Iratok 1918–1924. A Református Sajtóegyesület választmányi ülése, 1921. január 24.

A tárgyaláson erre hivatkozva úgy érveltek, hogy az *Őrálló* köre jobban elérheti saját céljait a sajtóegyesületi akcióba bekapcsolódva, és kijelentették, ha a vezetőknek egyéni ambíciói vannak, akkor azok kielégítésére is hajlandók. Bogdán és társa, Gönczy Miklós azonban meglehetősen tartózkodóan reagált az ajánlatra, azt hangsúlyozva, hogy nincs felhatalmazásuk tárgyalni a kérdésről, majd kijelentették: „Különben is, egyénileg ők úgy vélik, hogy a S[ajtó]E[gyesület] akkor járna el helyesen, ha az ő már megindult és szép eredményre jutott akciójukat támogatná jóakaratólag.” Azt tervezték, hogy Bogdán gyűjtést rendez az Amerikai Egyesült Államok magyar református közösségeiben, és ennek hasznából október 31-én, a reformáció emléknapján az *Őrállót* már mint napilapot jelentethetik meg. A Református Sajtóegyesület részéről ezután feltették a kérdést: erkölcsi támogatásukért cserébe elfogadnák-e, hogy az akció továbbvitelét, a jövőbeni szerkesztőség, szerkesztőbizottság szervezését, a lap szellemi irányának megállapítását az egyesület és az *Őrálló* embereiből alakított közös bizottság intézze. Bogdánék erre kijelentették, hogy „szerintük ennek nem lenne akadálya. Céljuk különben nekik is az, hogy a szerkesztőséget olyan emberekből állítsák össze, akik tudnak olyan napilapot adni, amely a mai igényeket ki tudja elégíteni.”²⁸

Úgy tűnt tehát, hogy a párbeszéd eredményekre vezethet, ez azonban később csalóka látszatnak bizonyult. Az együttműködés a két fél között ugyanis – tisztázatlan körülmények között – megszakadt, a Sajtóegyesület pedig lényegében eltűnt a történelem süllyesztőjében. Hivatalos felszámolására csak 1938-ban került sor, vagyont pedig a Belügyminisztérium, az alapszabályoknak megfelelően, az országos református közalapnak adta át.²⁹

2. Az *Őrálló* körének tervei – a napilappá alakulás ígézetében

Az *Őrálló* munkatársai folytatták a tervezgetést, és határozott elképzeléseket fogalmaztak meg a jövőbeni napilap irányvonaláról. Filep Gusztáv lelkész például a politika és a szépirodalom háttérbe szorítását, továbbá a valóban fontosnak ítélt társadalmi és gazdasági problémák nagy terjedelmű tárgyalását várta el. „Az embereket rá kell nevelni, hogy ezek után érdeklődjenek, hiszen ebből élnek. A sok politizálásnak nincsen semmi haszna” – vélte. Igen fontosnak tartotta továbbá a rendszeres külföldi tudósításokat, amelyekről azt remélte, hogy „nem fogjuk abban a csalárd hiedelemben ringatni magunkat, hogy mi vagyunk a világ középpontja.” A megfelelő újságírói gárda kinevelését döntő jelentőségűnek ítélte, ezért sürgette, hogy valamennyi református újságíró, költő és író tömörítsenek egy nagy egyesületbe, amely biztosítani tudja az egységet és az alkotók azonos szellemű munkáját.³⁰

A nagy lökést a második királypuccs kapcsán elmélyülő politikai válság hozta meg, amely az inkább protestáns színezetű szabadkirályválasztó és a katolikus jellegű legitimista politikusok közötti ellentétek elmélyülését eredményezte. Az *Őrálló* köre ekkoriban – rációfólia Filep elvárásaira – élénken politizált, harciasan támogatta a szabadkirályválasztó irányzatot, és erőteljes lépéseket tett a napilappá alakulás érdekében. November 9-én, tehát mindössz-

28 RL C/142. Iratok 1918–1924. Jegyzések a Bogdán Gyulával és Gönczy Miklóssal a prot[estáns] szellemű napilap ügyében s az *Őrálló* mozgalmának a Ref[ormátus] Sajtóegyesület akciójába beolvasztása kérdésében.

29 *A Magyarországi Reformált Egyház Egyetemes Konventjének Jegyzőkönyve*, 1938. április 27–28., 88.

30 FILEP Gusztáv: A mi napilapunk II. *Őrálló*, 1921. október 9., 4.

sze három nappal a Habsburg-dinasztia trónfosztásának nemzetgyűlési kimondása után,³¹ a Kálvin téri templomban tartottak sajtóestet, amellyel a budapesti református társadalom megmozgatása volt a céljuk. Ravasz László dunamelléki püspök rövid bevezetője után Sebestyén méltatta a holland kálvinista sajtót, amely 1920-ban kilenc napilapból, 47 hetilapból és 35 heti kétszer-négyszer megjelenő periodikából állt.

Bogdán a liberális újságírás ellen emelt szót, amelynek szerinte döntő szerepe volt az 1918–1919-es forradalmak kirobbantásában, majd kijelentette: „Vagy teremtünk egy hatalmas napilapot, mely kálvinista világnézetet nyújt, vagy elpusztulunk. Mert a református egyház bukásával elbukik a magyar nemzet is, a magyar jövő szeretése csak a református, a magyar vallás híveiben van meg.”³² Kijelentését – érthető módon – a liberális sajtó igen elítélően kommentálta,³³ amire az *Őrálló* felháborodással reagált: „Az újságírónak mint a nemzet papjának a legtisztább életű és gondolkodású embernek kell lennie, olyan félelmesen szent az írói elhivatás, hogy romlott erkölcsű, osztály-pártérdek által kitartott írók arról a területről tüzes ostorral kell elkergetni.”³⁴ A katolikus hajlíthatatlanság fő szócsöve, a *Magyar Kultúra* szintén ellenségesen nyilatkozott az *Őrálló*hoz kapcsolódó lapalapítási törekvésekről, szemére hányva annak „otromba és tájékoztatlan katolicizmusellenességét”, illetve legitimistaellenes kirohanásait.³⁵

Az *Őrálló* szerkesztősége 1922. január végén jelentette be, hogy százkoronás névértékű részvények kibocsájtásával ténylegesen megindítja részvényjegyzését a tervezett napilap céljaira. A felhívást Bogdán mellett Virág Frigyes egyetemi gondnoksegéd, az *Őrálló* Társaság titkára, Forgács Gyula és Biberauer Richárd lelkészek, Szabó Sándor nyugalmazott miniszteri tanácsos, a Társaság elnöke, Gonda Béla, Bilkei Pap István és Sebestyén teológiai tanárok, Ravasz Árpád gimnázium-igazgató, Ligárt János és Karácsony Sándor gimnáziumi tanárok, valamint Záborszky János, az *Erő* című folyóirat szerkesztője írták alá.³⁶ Az akció megindulása azonnal zavarokat okozott, hiszen a vállalkozás számos támogatója azt gondolta, hogy a korábbi, 1920-ban tett részvényjegyzése érvényes. A szerkesztőség ezért közleményben biztosította az olvasókat, hogy a korábbi jegyzésnek tájékoztató jellege volt, „csak terepszemlére szolgált”.³⁷ A befizetések lassan csordogáltak, május közepére mintegy negyedmillió korona folyt be csupán.³⁸ A szervezőknek ezért válságkommunikációba kellett fogniuk, és már azt is sikerként kellett értékelniük, hogy a határidőre összegyűlt a törvény által a részvénytársaság megalapításához minimumösszegként előírt félmillió korona.³⁹ Az *Őrálló* Részvénytársaság így július 18-án hivatalosan megalakulhatott.⁴⁰

A szerény eredmények okát Bogdán részben abban vélte megtalálni, hogy a belmissziói irányzat híveinek jelentős része nem támogatta a kezdeményezést, sőt sokan a személyével szemben is ellenérzésekkel viseltettek.

31 ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris, 2003. 230.

32 SZABÓ Sándor: Az *Őrálló* sajtóestje. *Őrálló*, 1921. november 20., 3.

33 Református sajtóest az „igazi” sajtó érdekében. Sajtógyűléslet a szeretet nevében. *Pesti Napló*, 1921. november 10., 5.; Nemzeti erőink. *Az Est*, 1921. november 11., 1.

34 B: Nyílt levél a kasszalapokhoz. *Őrálló*, 1921. november 20., 1.

35 Kálvinista napilap. *Magyar Kultúra*, 1922/3. 128.

36 Az *Őrálló* Részvénytársaság alapítási tervezete. *Őrálló*, 1922. február 12., 3.

37 Olvasóink. *Őrálló*, 1922. március 10., 4.

38 Biztos léptekkel a napilaphoz. *Őrálló*, 1922. május 21., 1.

39 Az első akadályon túl. *Őrálló*, 1922. július 9., 1.

40 Tudósító: *Őrálló* Részvénytársaság. *Őrálló*, 1922. július 30., 1.

„*Őrállónk* legfőbb hibája, hogy Bogdán Gyula szerkeszti. Bogdán Gyula pedig az a rudas, aki mindig hámban van, kit korbácsolni lehet, de megérteni nem. Ifjú és bohó, akinek a próféták között nincs helye, lévén beszédben járatlan és darabos. [...] Már azért sem kell a napilap, mert kis próféták indították, a névtelenek, már pedig tudhatod, hogy Ézsaiás, Ámos, Illés és a többi próféta csak azért tudott hatást elérni, mert munkájukhoz mint híres, neves emberek fogtak” – vélekedett az ellenoldal álláspontjáról.⁴¹

Az a tényező viszont reményekre adhatott okot, hogy júniusban az *Őrálló* gyűlést rendezett a nagy ellenlábás, a liberális református tradíciókat őrző Baltazár Dezső tiszántúli püspök⁴² székvárosában, Debrecenben, és a kezdeményezésnek ott is akadtak komoly támogatói.⁴³ Az *Őrálló* Rt. később kapott némi anyagi támogatást külföldről is: a Holland–Magyar Református Sajtóalap 1923 elején 300 ezer koronát jegyzett, amivel az alaptőke összértéke meghaladta az egymillió koronát.⁴⁴ A társaság lendülete azonban ennek ellenére megtört. A folyóirat egészen 1931-ig megjelent, ám ez is csak a közreműködők ingyenmunkájával és a deficitet rendszeresen eltüntető közadakozások útján volt lehetséges, valós esély nem mutatkozott a napilappá alakításra.⁴⁵

3. Új elképzelések: az „általános protestáns” irányvonal megerősödése az 1920-as évek közepén

A napisajtó megteremtésének ügyét hamarosan új kezdeményezők tűzték napirendre. A budapesti református teológián 1925 februárjában „a református sajtó elhanyagolt ügyéről” Muraközy Gyula kecskeméti lelkész tartott előadást, aki elsősorban a hivatalos egyház szerepvállalását sürgette. Azt javasolta, hogy hozzanak egyházi törvényt egy református sajtóalapról, amelyet a hívekre kivetett adóból kívánt pénzzel feltölteni. Az előadása nyomán kibontakozó élénk vita jelezte, hogy a lelkészek nagyon is aktuálisnak ítélték a problémát.⁴⁶ Ennek fényében nem meglepő, hogy az Országos Református Lelkészegyesület (ORLE) is foglalkozott a kérdéssel. Az 1907-ben létrehozott egyesületet a lelkészek érdekvédelmén túl az egyház belső reformjainak ügye is foglalkoztatta, és működésére nagy hatással volt elnökének, Baltazárnak a szellemisége.⁴⁷

Az ORLE 1925. augusztus 20-án „bizalmas sajtóértekezletet” tartott Kecskeméten, amelyen Kovács J. István elnökölt, a jegyzői teendőket pedig Bereczky Albert látta el. Az eseményen több mint száz lelkész, valamint az egyházi nyomdák és könyvkiadók képviselői vettek

41 BOGDÁN Gyula: Elkésett válasz. *Őrálló*, 1922. május 7., 4.

42 BARÁTH Béla Levente: „*Földbegyökerezés és égbe fogódzás...*” *A Tiszántúli Református Egyházkerület története Baltazár Dezső püspöki tevékenységének tükrében (1911–1920)*. Sárospatak, Hernád Tiszáninneni Református Kiadó, 2014. 201.

43 Az *Őrálló* Debrecenben. *Őrálló*, 1922. június 25., 1.

44 Az első millió. *Őrálló*, 1923. január 7., 1.

45 Az *Őrálló* levele olvasóihoz. *Őrálló*, 1922. november 5., 2.; Értsünk szót, amíg nem késő. *Őrálló*, 1923. április 21., 3.

46 A budapesti református konferencia. *Dunántúli Protestáns Lap*, 1925. február 15., 27.

47 CSOHÁNY János: Kilencven éve alakult az Országos Református Lelkészegyesület. *Egyháztörténeti Szemle*, 2001/1. 128–132.

részt. Az értekezlet igen ambiciózus célkitűzéseket fogalmazott meg, így egy többmillióos sajtóalap gyűjtését a meglevő lapok támogatására, szükség szerint új orgánumok alapítására. Felétlenül szükségesnek ítélt egy heti néplapot, egy „népies, olcsó, magyar református szellemű napilapot”, valamint „egy igazi, nívós, liberális, magyar szellemű s a kálvini etika alapján álló nagy napilapot”. Emellett rögzítette: „Szükség van arra, hogy a hiterősítő gyülekezeti lapok egy közös orgánummá tömörüljenek. Addig is a vidéki lapok egységes irányítására gond fordítandó.” Sürgette egy központi sajtóiroda felállítását is a sajtóban jelentkező reformátusellenes támadások követésére és megcáfolására (azaz „egyházvédelmi” munkára), illetve a magyar és a nemzetközi sajtó tájékoztatására. Javasolta továbbá egy irodalmi és tudományos társaság szervezését a református publicisták összefogására, valamint – az erkölcsi szempontból veszélyes ponyvairadalom kiszorításának szándékával – egy könyvkiadó vállalat alapítását.

A program külön elvárásként fogalmazta meg az egyháztagok megfelelő orientálását olvasmányaik kiválasztása kapcsán: „A köztudatba kell bevésnünk azt, hogy igaz magyar református ember semmi olyan művet, mozgalmat, lapot nem pártolhat, mely a kálvinizmust és a magyar nemzeti szellemet rontja, bomlasztja, támadja és veszélyezteti. Indifferens műveket, lapokat is csak úgy terjesszen, ha azok református, magyar céljaink támogatására való készségről bizonytságot tettek.”⁴⁸ A program érdekessége, hogy nem eredeti alkotás, hanem egy korábbi tervezet szó szerinti felelevenítése, amely 1918-ben készült az ORLE számára, és meg is jelent a *Dunántúli Protestáns Lap* hasábjain.⁴⁹ Ez a körülmény magyarázhatja a szöveg nagyra törő célkitűzéseit és optimizmusát is.

Az új kezdeményezésre az *Örálló* köre bizalmatlanul reagált, elsősorban azt nehezményezve, hogy a szervezők őket nem keresték meg előzetesen. „Jó lenne tehát, ha már egyszer Debrecen némi alázatosságot öltene magára, hogy a meglevő munkákat megbecsülné, még ha azokat »pesti gyíkok« is kezdték légyen” – írták. Ezenkívül komolyan kritizálták a liberális irányultságra vonatkozó elvárást is, hiszen úgy vélték, hogy „a hírlapirodalomban a liberalizmust úgy, amint azt Debrecen érti, a kálvini etika alapján teljes lehetetlenség keresztülvinni.”⁵⁰ A tervezetben szereplő liberális jelzőt sérelmezte Csukás Endre lelkész, volt kisgazdapárti nemzetgyűlési képviselő is. Szerinte a kecskeméti értekezleten a vezetőség a résztvevők többségének szándékával szemben nem engedte megvitatni a liberalizmus kérdését, ami szerinte azt bizonyította, hogy az elnökség nyíltan a református napilap liberális iránya mellett szállt síkra. Csukás úgy ítélte meg, hogy ez a lelkészi kar nagy részét fájdalmasan érintette, hiszen a kérdéses jelző Magyarországon csak kompromittáló lehetett.

„Nagyon jól tudom, hogy velem együtt százakra megy azoknak a református lelkészeknek a száma, akik sem támogatásukat, sem rokonérzésüket, sem tollukat, sem előfizetési díjaikat ennek a szörnykontrasztnek: »liberális... kálvini etika alapján álló« református, oda nem adják. Egyetlen egyenes, tiszta, határozott út és irány lehetséges, amelyen dicsőségesen törhet elő a református napilap: »a református keresztyénség szellemében«.”⁵¹

48 Az országos református lelkészegyesület konferenciája Kecskeméten. *Kecskeméti Lapok*, 1925. augusztus 22., 1.

49 A tervezetet Csikesz Sándor lelkész állította össze. Gazdag program. *Dunántúli Protestáns Lap*, 1918. június 2., 101–102.

50 B: Liberalizmusról. *Örálló*, 1925. szeptember 19., 1.

51 Határozott irány... egyenes út. *A Nép*, 1925. szeptember 24., 7.

Az ORLE tervezete nemcsak az ideológiai kérdések miatt válhatott megosztóvá, hanem egy másik eleme, a sajtófejlesztésnek a többi protestáns felekezettel (elsősorban természetesen az evangélikusokkal) való összehangolására vonatkozó ötlet miatt is. Ez a dualizmus korszakának gyakorlatához való visszakanyarodást jelezte, amikor a lapalapítást döntően inkább közös protestáns alapon képzelték el.⁵² Az evangélikusok az 1920-as évek első felében sajnálattal regisztrálták a református testvéregyházzal fennálló kapcsolatok lazulását: Kapi Béla dunántúli püspök például 1921-ben úgy vélte, hogy a reformátusokkal való együttműködést teljesen elhanyagolták – noha ő kifejezetten szükségesnek ítélte volna a közös munkát.⁵³ Az evangélikusok emellett gyakran ellenszenvvel figyelték a „történelmi kálvinizmus” irányzatának erősödését, amely szerintük a református felekezeti öntudatot a lutheránusokkal szemben is túlzó módon kívánta erősíteni. Az *Evangélikusok Lapja* például az 1923-as Petőfi-centenárium kapcsán bírálta a *Kálvinista Szemle* egy írását, kijelentve: „Nem is tudtuk, hogy lutheranophobia is van a világon. Erről is a testvéregház győz meg, amikor Petőfi keresztyénységéről emlékezik meg.”⁵⁴ Az *Őrálló* részvényjegyzése kapcsán pedig éles sajtóvita alakult ki, mert az *Evangélikusok Lapja* nehezményezte, hogy a kálvinista hetilap aktivistái – állítólag – evangélikus családokat is felkerestek, és Raffay Sándor evangélikus püspök nem létező ajánlására hivatkozva akarták őket részvényjegyzésre bírni.⁵⁵

Az evangélikusok megpróbálták a saját sajtófejlesztés útjára lépni, amelynek részeként 1924-ben országosan bevezették a katolikusoktól átvett sajtóvasárnapok módszerét.⁵⁶ Az ő távlati céljuk azonban nem napilapindítás volt, hanem elsősorban a Luther Szövetség kiadásában megjelenő hetilap, az *Evangélikusok Lapja* fejlesztésére kívántak összpontosítani. A gyülekezeti adományok egyharmadát a szövetség, kétharmadát pedig a kerületi egyházi lapok javára szánták.⁵⁷ A lap szerkesztője azonban utólag sikertelennek ítélte a rendezvényt, mivel úgy vélte, hogy a helyi lelkészek és felügyelők nem támogatták megfelelő mértékben a sajtóvasárnapi gyűjtést. A Luther Szövetség a kedvezőtlen tapasztalatok hatására a reformátusokkal való együttműködés lehetőségeit kezdte keresni, és felkérte az Országos Lelkészegyesületet, hogy az ORLE-vel együttműködve készítse elő egy közös sajtótájékoztató és ellenőrző iroda felállítását.⁵⁸

1925 októberében az evangélikus lelkészek országos gyűlésén nagy súllyal szerepelt a sajtókérdés és a reformátusokkal való kooperáció megvitatása. Varsányi Mátyás budai lelkész szerint az ORLE vezetői elhatározták egy közös protestáns napilap megindítását, a velük folytatott tárgyalások azonban végül nem vezettek eredményre, mert a Sebestyén-féle „történelmi kálvinista” irányzat magához ragadta a kezdeményezést, és azt követelte, hogy a közös lap főszerkesztője, szerkesztője és helyettese is református legyen, egyedül a második helyettes lehetett volna lutheránus. Kapi azt hangsúlyozta, hogy az evangélikusok ennek ellenére szívesen társulnának a reformátusokkal a közös protestáns érdekek védelmére, és véleményéhez Raffay is csatlakozott. Ő elsősorban a realitásokhoz való alkalmazkodásra intett:

52 Erről részletesen ld. KLESTENITZ i. m. (2. lj.)

53 A Dunántúli Luther Szövetség I. konferenciája. *Evangélikusok Lapja*, 1921. október 16., 6.

54 Rovás. *Evangélikusok Lapja*, 1923. január 14., 7.

55 Figyelmeztetés. *Őrálló*, 1922. július 16., 2.

56 KLESTENITZ i. m. (9. lj.) 80–83.

57 Sajtónap. *Evangélikusok Lapja*, 1924. április 6., 1–2.

58 Az Országos Luther Szövetség közgyűlése. *Evangélikusok Lapja*, 1924. november 16., 1–2.

„Evangélikus politikai napilap szerintem még mesének is merész. Még a legnagyobb katolikus sajtóvállalat is csak a legnagyobb nehézségek árán tudja magát fenntartani, holott igen nagy bevételi forrásai vannak. Mert azok vannak. Megnyugtatom azonban az evangélikusokat, hogy igenis komolyan tárgyalunk a protestáns sajtóról”.⁵⁹

A felekezeti közötti együttműködési törekvések első eredménye egy kevésbé látványos, de gyakorlati szempontból annál jelentősebb kérdésben, az egyházi hírszolgáltatás biztosítása terén született meg. Bár a református konvent sajtóbizottsága először még felekezeti alapon kívánta megoldani a kérdést egy Református Sajtóiroda felállításával,⁶⁰ végül a felekezeti közötti koncepció győzedelmeskedett. Ebben nagy szerepet játszott Gerhard Ohlemüller, a Nemzetközi Protestánsvédelmi Szövetség főtitkára, aki 1926-os magyarországi látogatása alatt adott gyakorlati útmutatást a feleknek.⁶¹

A református és evangélikus egyetemes egyház 1926. június 1-jétől indította meg közös sajtótájékoztató irodáját, amelynek vezetésével Farkas Sándor hírlapíró bízta meg. A szolgáltatás anyagainak továbbítására a Magyar Távirati Iroda által kiadott *Magyar Országos Tudósító* című nyomtatott újság egyházi rovata vállalkozott, ami igen előnyös helyzetet jelentett.⁶² A sajtóiroda munkájával a döntéshozók kifejezetten elégedettek voltak, egy evangélikus értékelés például ennek tulajdonította, hogy „ma már foglalkozik, mégpedig rendszeresen foglalkozik a napisajtó, méghozzá annak minden politikai irányzatú orgánuma a mi ügyeinkkel.” A következő lépésben, 1927 júliusától létrejött a külföldi hírszolgálat, az *Ungarisch-Protestantischer Pressedienst*, amit a reformátusoktól Benedek Zsolt konventi tanácsos, az evangélikusoktól pedig Kuthy Dezső egyetemes főtitkár felügyelt.⁶³ A kezdetben még inkább kísérleti jellegű vállalkozás 1929-ben állandósult: a *Magyar Országos Tudósító*val korábban évről évre kötötték meg a szerződést, ekkor viszont határozatlan idejűvé tették.⁶⁴

A felekezeti közötti sajtóegyeteműködés további eredménye volt a *Magyar Protestánsok Lapja* című kéthetilep létrehozása, amelynek első száma 1927. április 24-én jelent meg Budapesten a Bethlen Gábor Szövetség kiadásában, Vida Gyula szerkesztésében. Ennek célja egyebek mellett a protestáns egyházak együttműködésének és a protestáns öntudat erősítésének az elősegítése volt, továbbá a szerkesztőség azt is leszögezte, hogy „a majdan megteremtendő Prot[estáns] Sajtó előfutára akar lenni”.⁶⁵ A protestánsok társadalmi érdekképviseletére vállalkozó Bethlen Gábor Szövetség 1924. április 10-én alakult meg gróf Ráday Gedeon elnökségével, Kapi és Raffay evangélikus, valamint Ravasz református püspökök társelnökségével.⁶⁶

59 A lelkészek és egyházkerületi felügyelők visszaküldték a fajvédők hivatalos lapját. *Az Est*, 1925. október 22., 5.; A liberálisoknak fáj, hogy a keresztény papság a keresztény lapokat támogatja. *Szózat*, 1925. október 23., 3. Raffay Sándor egyébként reálisan ítélte meg a katolikus sajtó korabeli helyzetét. Erről ld. FAZEKAS Csaba – KLESTENITZ Tibor: Mentőakció a „keresztény sajtóért” 1926-ban. (Zichy János levele Festetics Taszilónak.) *Egyháztörténeti Szemle*, 2015/4. 44–54.

60 A konventi sajtóbizottság. *Dunántúli Protestáns Lap*, 1926. április 18., 73.

61 *Evangélikus Egyetemes Közgyűlési Jegyzőkönyv*, 1927. október 27., 16.

62 Értesítés. *Dunántúli Protestáns Lap*, 1926. június 20., 112.

63 *Evangélikus Egyetemes Közgyűlési Jegyzőkönyv*, 1927. október 27., 15.

64 *Evangélikus Egyetemes Közgyűlési Jegyzőkönyv*, 1929. november 15., 10.

65 *Magyar Protestánsok Lapja. Sárospataki Református Lapok*, 1927. május 22., 91.

66 Megalakult a Bethlen-Szövetség. *Szózat*, 1924. április 12., 9. Az egyesület eredetileg az ifjúsági mozgalomként működő Bethlen Gábor körök szenior tagjainak összefogására jött létre, de a közszereplők, politikusok nagy súlya miatt funkciója hamarosan átalakult. MOLNÁR Sándor Károly: Politikai vagy önképző kör? (A miskolci Bethlen Gábor Kör története az értesítők tükrében.) *A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve*, 46. (2007). 699.

A szervezet alapszabályában célul tűzte ki, hogy „haladéktalanul megkezdje egy protestáns politikai napilap anyagi és szellemi megszervezésének munkálatait.”⁶⁷ Az általános protestáns alapon megvalósuló sajtófejlesztési program ezzel tehát lassan kezdett formát öltetni.

4. Református felekezeti alapú válaszok

Ez a koncepció természetesen nem elégítette ki a kifejezetten református felekezeti alapon álló szervezkedés elkötelezettjeit. Úgy tűnt, hogy ezek az erők is képesek lesznek saját elképzelésekkel előállni, amiben nagy szerepet játszott a Hit és Szolgálat Mozgalmának megalakulása. Ez abból a megbeszélésből nőtt ki, amelyet 1925. szeptember 14-én tartottak egymással a történelmi kálvinizmus folyóirata, a *Kálvinista Szemle*, illetve a Győrben megjelenő, belmissziós irányú folyóirat, a *Keresztény Család* munkatársai. A megbeszélés eredményeként közös munkaprogramot készítettek az egyház megújítására és az egység megerősítésére. Ezt a programot az előbbi folyóirat részéről Sebestyén, az utóbbi képviselőjében pedig Czegléd Sándor december 30-án írta alá, majd hamarosan számos fiatal lelkész csatlakozott a kezdeményezéshez, köztük a belmissziós irány olyan közismert képviselői, mint Bereczky és Tildy Zoltán.⁶⁸

A Hit és Szolgálat a sajtó kérdésében egyértelműen a felekezeti alapú szerveződés mellett tette le a voksát. A mozgalom az 1927. október 15–16-án tartott tanácskozásán elhatározta egy modern, református szellemű napilap megindítását, amihez az egész ország reformátuságát „egy táborba akarta gyűjteni”.⁶⁹ A kezdeményezést azonban valójában még a mozgalom vezetői közül sem fogadta mindenki lelkesen: Czegléd csak abban az esetben tartotta lehetségesnek a napilapakció megindítását, ha ehhez előzetesen biztosítani tudják Hendrikus Colijn volt holland miniszterelnök támogatását. Úgy látta ugyanis, hogy a magyar hívek nem képesek társadalmi akció keretében elég pénzt gyűjteni a lap technikai eszközeihez, első éves költségvetéséhez, valamint egy főállású szerkesztő béréhez.

„Olyan vállalkozásban, amely már eddig is súlyos anyagi gondjainkat csak növelné, vagy elviselhetetlenné tenné, s amely nagy bukásra vezetne, vagy arra, hogy elveink tisztas zászlaját tőlünk idegen politikai velleitásoknak rendeljük alá, sem én, sem ti bizonyára nem akartok részt venni” – írta társainak.

Arra is figyelmeztetett, hogy „mindenki nagyon meg fogja fontolni, hogy a maga millióit valami rosszul megalapozott és szűkebb látókörű felekezeti jelszavakon nyargaló napilapnak a garatjára öntögesse-e.”⁷⁰

Az aggodalom megalapozottnak bizonyult, hiszen a terv igen vegyes fogadtatásban részesült az egyházi nyilvánosság fórumain. Az „általános protestáns” irányzat szócsöveként

67 A protestáns egység megteremtéséért! *Magyar Protestánsok Lapja*, 1927. április 24., 5.

68 RÁCZ Lajos: 75 éve indult a Kálvinista Szemle. *Theológiai Szemle*, 1995/6. 331–332.; SZÁSZ LAJOS: Országos Református Nagygyűlések a Horthy-korszakban. In: KISS RÉKA – LÁNYI GÁBOR (szerk.): *HIT 2018. Hagymány, identitás, történelem*. Budapest, L'Harmattan, 2019. 375–392.

69 Készül a régóta várt napilap. *Protestáns Tanügyi Szemle*, 1927/9–10. 255.

70 RL C/68. Sebestyén Jenő iratai. 4. doboz. Levelek. Czegléd Sándor Sebestyén Jenőnek, Bereczky Albertnek és Tildy Zoltánnak, 1927. november 22.

a *Magyar Protestánsok Lapja* azt hangoztatta, hogy a Hit és Szolgálat kezdeményezése meg fogja zavarni a többi protestáns egyházzal fennálló együttműködést, továbbá úgy vélte, hogy egy ilyen jelentős vállalkozást „exponáltabb vezetőknek” kellene irányítania. A lap szerint először inkább egy közös protestáns orgánummal kellene próbálkozni, amely a közös érdekek védelmét biztosítaná, és bizonyára rentábilisabb is lenne, majd arra utalt, hogy egy ilyen orgánum előkészítése már folyamatban is van.⁷¹ A *Debreceni Protestáns Lap* szerzői szintén kételyeiknek adtak hangot. Kun Béla felelős szerkesztő főként anyagi okokból, a napilap horribilis fenntartási költségeire való tekintettel ellenkezett, de azt sem látta biztosítottak, hogy a lap képes lenne egységes református szellemet teremteni. Révész Imre egyházkerületi főjegyző inkább a már meglevő egyházi sajtó megerősítését kívánta, és szintén úgy vélte, hogy az igen sokféle áramlatból álló reformátusságot egyetlen napilap képtelen lenne egységesen képviselni, és előbb „a lelkek egységesítésének” munkáját kell elvégezni, amihez inkább egy jó hetilapra van szükség.⁷² A tiszáninneni egyházkerület orgánuma viszont örömmel fogadta a Hit és Szolgálat akcióját, hiszen a tervezett napilapot fontos eszköznek ítélte a lelkek meghódításért folytatott küzdelemben.⁷³

A mozgalom vezetői mindenesetre 1927. december 28-án Czeglédy vezetésével értekezletet tartottak, ahol egyhangúan kimondták, hogy magas színvonalú, minden politikai párttól és hatalmi tényezőtől független, református szellemű, de nem felekezeti, hanem „egyetemes nemzeti érdeket szolgáló” lapot akarnak létrehozni, amihez legalább tizenötezer előfizetőt kívántak gyűjteni.⁷⁴ A tervet üdvözölte és támogatásáról biztosította Baltazár⁷⁵ és Ravasz is, aki lelkesen támogatta az egész magyarság megszólításának szándékát. A szervezőket felszólította, hogy jövőendő lapjuk

„sehol a nevében ne viselje, de a szellemében, minden sorában annál hatalmasabban érvényesítse a református keresztyénség tiszta és áldott erőit. Természetszerűen következik ebből az is, hogy ennek a napilapnak nem szabad hasonlítani azokhoz az egyházi és vallásos sajtóorgánumokhoz, amelyek más területeken és közvetlen egyházi érdekek szolgálatában állanak.”⁷⁶

A kezdeményezők optimistán ítélték meg a jövőt, hiszen úgy számoltak, hogy egyszerű feladat lesz 15 ezer előfizetőt szerezni, mivel ehhez elég száz reformátusból egyet meggyőzni. A lapkiadó megalapítását részvénytársasági alapon tervezték, amelyhez tízpengős részvények kiadását látták szükségesnek.⁷⁷ A mozgalom a Tildy vezetése alatt Tahitótfalun működő Sylvester nyomdát kívánta Budapestre költöztetni és kibővíteni a napilap nyomtatására.⁷⁸

Ekkor azonban váratlan fordulat történt: a Bethlen Gábor Szövetség szervezési szakosztályának sajtóbizottsága a *Magyar Protestánsok Lapjának* január 22-i számában bejelentette, hogy Magyar Nemzeti Sajtóvállalat Rt. néven céget alapít egy nyomda és egy napilap létre-

71 Református napilap. *Magyar Protestánsok Lapja*, 1927. december 4., 4.

72 *Sárospataki Református Lapok*, 1927. december 18., 222.

73 GAÁL Ferenc: A napilap. *Sárospataki Református Lapok*, 1927. december 18., 221.

74 Ref. szellemű napilap. *Protestáns Tanügyi Szemle*, 1928/1. 50.

75 RL C/68. 4. doboz. Levelek. Baltazár Dezső Sebestyén Jenőnek, 1927. november 24.

76 Református napilapot! Tájékoztató az Isten dicsőségét szolgáló napilapról. *Reformátusok Lapja*, 1928. január 15., 13–14.

77 Lehetséges-e egy református napilap megvalósítása? *Reformátusok Lapja*, 1928. január 29., 28.

78 Protestáns napilap indul Budapesten. *Pécsi Napló*, 1928. január 21., 5.

hozására. Az egymillió korona alaptőkét 50 ezer darab húszpengős részvény kibocsátásával kívánták összegyűjteni, és azt is hírül adták, hogy a jegyzés hamarosan megindul.⁷⁹ A hetilap szerzői elsősorban azzal érveltek az új kezdeményezés mellett, hogy a protestáns népre erkölcsi és anyagi szempontból egyaránt „kár háramlik azért, mert nincs sajtója”. A tervbe vett protestáns napilap ígéreteik szerint a „legnemzetibb irányú” lett volna, összekötő kapocsként szolgált volna a nyugat-európai protestantizmushoz, továbbá erősítette volna a protestáns szellemet, és hozzájárult volna az ipar, a kereskedelem és a mezőgazdaság fejlődéséhez.⁸⁰ A kezdeményezők arra hivatkoztak, hogy a protestáns egyházak vezetői támogatták az elképzelésüket, „bizonyára azért, mert ők tudják és érzik, hogy a magyar protestáns egyházakat fejlődésükben, felvirágzásukban teszik tönkre, ha mindegyik külön úton indul céljai felé.” Arra is utaltak, hogy szerintük az evangélikusok és az unitáriusok nem rokonszenveznek a református napilapakkcióval, sőt a református tömegek sem támogatják azt. „A mi győzelmünk: az egység. A mi halálunk: a széthúzás”⁸¹ – írták.

A Hit és Szolgálat mozgalma természetesen azonnal nemtetszésének adott hangot. Bereczky azt hangsúlyozta, hogy az ő napilap-alapítási felhívásuk jelent meg előbb, a Bethlen Gábor Szövetségnek ezért illetet volna megkeresni őket, hogy megpróbálják összehangolni törekvéseiket. Ennek hiányában a protestáns akció csak az erők megosztására vezet.⁸² Sebestyén szerint egy protestáns napilap politikai szempontból ugyan hasznos lehetne, viszont református szempontból kifejezetten káros volna, mivel az általános keresztyénség előtérbe állításával akadályozná a bontakozó kálvinista ébredést.⁸³

Válaszában Vida Gyula a napilapakkció terén a Bethlen Gábor Szövetségnek követelte az elsőbbséget a szervezet alapszabályra hivatkozva, és ő is nehezményezte, hogy a másik fél nem kereste velük a párbeszédet. Elsősorban azonban arról kívánta meggyőzni a protestáns közvéleményt, hogy az ő tervük reális alapokon áll, ezért nagy jelentőséget tulajdonított a nyomdaalapítás igényének mint a napilap anyagi függetlenségének alapjának. „Mi a magyar protestantizmus múltjának, tekintélyének megfelelő, azt igazoló sajtóvállalkozást akarunk először teremteni” – jelentette ki. A Hit és Szolgálat elképzeléseinek egyes részleteit viszont erős kritikával illette:

„napilapot előfizetés-gyűjtéssel alapítani annyira fiatalosan merész vállalkozás, hogy arra a mi szakembereink nem vállalkoznának. [...] Mi lesz akkor, ha a megszerzett előfizetők tetszését az újságja nem fogja megnyerni? Méltóztatik tudni, hogy egy olyan napilap, melyet a mai nagyigényű közönség elfogad, naponta mennyibe kerül? Hol lesz a pénz hozzá?”⁸⁴

Úgy tűnt azonban, hogy a konkurens megjelenése, illetve a kritikák ellenére a Hit és Szolgálat kezdeményezése lendületet vehet: a mozgalom március 26-án tartott sajtóértekezletén Czeglédy arról számolhatott be, hogy mintegy négyezren már jelentkeztek előfizetőnek, és a propaganda további fokozását helyezte kilátásba.⁸⁵ A júniusban Budapesten megtartott második országos

79 Magyar Nemzeti Sajtóvállalat Rt. *Magyar Protestánsok Lapja*, 1928. január 22., 4.

80 Miért kell a protestáns napilap? *Magyar Protestánsok Lapja*, 1928. január 22., 1.

81 A siker titka. Hozzászólás a protestáns napilaphoz. *Magyar Protestánsok Lapja*, 1928. január 22., 2.

82 BEREZKY ALBERT: Református vagy protestáns napilap? *Kálvinista Szemle*, 1928. január 28., 27.

83 SEBESTYÉN JENŐ: Miért kell félnünk a „protestáns” napilaptól? *Kálvinista Szemle*, 1928. február 4., 33.

84 VIDA Gyula: Református vagy protestáns napilap? *Magyar Protestánsok Lapja*, 1928. február 5., 2–3.

85 Sajtóértekezlet. *Sárospataki Református Lapok*, 1928. április 1., 79.

református nagygyűlésen pedig a mozgalom részéről Tildy napilap alapítására tett hivatalos javaslatot, amit a fórumon „nagy tetszéssel” fogadtak.⁸⁶ Helyzetüket az is javította, hogy a Bethlen Gábor Szövetség váratlanul kihátrált saját ambiciózus tervei mögül: a szervezet májusi közgyűlésén Kilényi Lóránt alelnök kijelentette, hogy a napilap-ügyet „ideiglenesen kikapcsolt[á]k, és megvalósítását a remélhetőleg közeljövőre halasztott[á]k el”.⁸⁷ Igaz, a kritikus hangok ekkor sem hallgattak el: a konzervatív-liberális publicista, Hegedűs Lóránt a várható anyagi nehézségek és a magyar nemzet egységének felekezeti alapú megbontására vonatkozó, nagy hagyományokkal rendelkező liberális aggály miatt utasította el a református napilap ideáját.⁸⁸

A kezdeményezés sorsát azonban a Hit és Szolgálat belső válsága pecsételte meg. Ez egyebek mellett annak következtében robbant ki, hogy Sebestyén a *Kálvinista Szemle* nyomtatását a Tildy által vezetett Sylvester nyomdára bízta, azonban hamarosan nehezményezni kezdte, hogy a *Keresztyén Család* köre nem csak „szigorúan hitvallásos alapon” álló személyekkel működik együtt, ezért 1928. augusztus 6-án felbontotta szerződését a nyomdával. Válaszlepésként szeptemberben a belmissziós irányzat hívei *Református Figyelő* névvel a Sylvester nyomda kiadásában új lapot indítottak. Erre a *Kálvinista Szemle* igen élesen reagált, az ellentétek pedig lényegében a Hit és Szolgálat felbomlását eredményezték.⁸⁹ A helyzetet sokan találták elkeserítőnek a református közösség szempontjából.

„És mi lesz a napilappal, amely nélkül egyházunk meghalt a politikai élet számára, elvesztve eddigi kevés tekintélyét és irányító szerepét is országunkban? Egy töredék nem alapíthat napilapot, amely arra van hivatva, hogy az egész ország reformátusságának a szócsöve, akaratának és érzelmeinek a kifejezője legyen”⁹⁰ – írta például a *Sárospataki Református Lapok* publicistája.

5. Az Országos Protestáns Sajtószövetség létrejötte és működése

A kezdeményezést ezután az általános protestáns elgondolás hívei ragadták magukhoz. A *Magyar Protestánsok Lapja* 1928 végétől ismét egyre intenzívebben kezdte tárgyalni a sajtótörvényt. December végén például egy cikkíró úgy vélte, hogy hittestvérei – elsősorban a katolikus sajtó jelentős megerősödését látván – felismerték a kérdés jelentőségét, és joggal követelik, hogy „végre a protestáns sajtó is ahhoz a súlyhoz, tekintélyhez, névhez jusson, amely méltóan reprezentálja a művelt protestáns társadalmat.” A kérdés megoldásának fő akadályát abban látta, hogy a hivatalos egyházi szervek nem foglalkoztak a sajtó ellenőrzésével, ennek eredményeként pedig a konkurens irányzatok között elmérgesedett a testvérharc: „egyes lapjaink a kritizálásnak olyan tereire tévednek, ahol kritikájuknak romboló hatása van.” Úgy vélte, hogy régen a katolikusoknál is hasonló volt a helyzet, hiszen az egyházi lapokat nagyrészt papok írták, ám ők időközben sikeresen meghaladták ezt a helyzetet, és „ma a katolikus sajtónál világi, hivatásos hírlapírók foglalták el a hírlapíróskodó lelkészek helyeit, akiket így visszakapott az Egyház.” A jövőre nézve ezért a következőket javasolta:

86 A református nagygyűlés kívánságai. *Budapesti Hírlap*, 1928. június 5., 5.

87 Az Országos Bethlen Gábor Szövetség közgyűlése. *Magyar Protestánsok Lapja*, 1928. május 27., 2.

88 HEGEDŰS Lóránt: A Pesti Hírlap levelesládája. *Pesti Hírlap*, 1928. május 17., 33.

89 RÁCZ i. m. (68. lj.) 331–332.

90 TAKÁCS Mihály: A Hit és Szolgálat Mozgalmának kettészakadása. *Sárospataki Református Lapok*, 1928. november 25., 279.

„Az Egyháznak ellenőriznie kell a sajtó munkáját és elő kell segíteni, hogy az egész protestáns sajtó bizonyos egységet reprezentáljon, közös célkitűzés vezesse munkájában, és minél kevesebb legyen az egyéni vagy lokális célkitűzés. Élő, eleven kapcsolatokat kell az Egyház és a protestáns sajtó között létesíteni, mert ezáltal elérjük azt, hogy a sajtó mindenkor az Egyház érdekeit szolgálja.”⁹¹

Ezen elképzelések jegyében alakult meg Budapesten 1929. április 22-én a Deák téri evangélikus iskola dísztermében az Országos Protestáns Sajtószövetség, amely elnökévé Baltazárt, a református zsinat elnökét választotta. Ő az ülésen arról beszélt, hogy a protestáns sajtó összességében elismerésre méltó teljesítményt nyújtott, viszont komoly hibája, „hogy csakis ilyen alapon, kicsiny körre szorul a sajtószolgálat és anyagi eszközök híján a nagy tömegekhez alig érhet el”. A Sajtószövetség – szavai szerint – ennek pótlására vállalkozott. A gyűlésen felszólalt Raffay Sándor evangélikus püspök is.⁹² Úgy tűnhetett, hogy a szerveződés biztos alapokon áll, hiszen csatlakozását jelentette be az unitárius egyház, valamint a Református Tanáregyesület, az Evangélikus Tanáregyesület, a Magyar Luther Társaság, az Országos Református Tanítóegyesület, az Országos Evangélikus Tanítóegyesület, a Protestáns Nőszövetség, továbbá a protestáns írók nevében Harsányi Zsolt.⁹³

A Sajtószövetség azonban rendkívül vegyes fogadtatást kapott. A leginkább pozitív az ORLE hivatalos lapjának állásfoglalása volt, amely leszögezte, hogy a szervezet eredetileg inkább református felekezeti szervezkedést kívánt volna, azonban meghajlik a „tovább látók bölcsessége” előtt, és elfogadja, hogy a protestantizmust fenyegető veszélyek elhárításához teljes összefogás szükséges a felekezetek között.⁹⁴ A dezorganizálódott Hit és Szolgálat Mozgalom jó néhány hónapos késéssel arról adott ki nyilatkozatot, hogy abban az esetben, ha a Protestáns Sajtószövetség jövődő napilapja alkalmasnak bizonyulna a református érdekek szolgálatára, akkor támogatni fogja tevékenységét. Igaz, ehhez hozzátette: a mozgalom „amíg az ellenkezőjéről nem értesíti napilapakciója barátainak nagy seregét, a napilapra vonatkozó terveit eredeti tisztaságában fenntartja”.⁹⁵

A *Református Figyelő* című hetilap köre magát a kezdeményezést helyesnek ítélte, hiszen a napilapot elengedhetetlenül szükségesnek látta ahhoz, hogy ki lehessen kényszeríteni a szerintük a katolikusokat a protestánsok rovására kedvezményező állami politika megváltoztatását.⁹⁶ A Protestáns Sajtószövetség életre hívásának módját viszont rendkívül szerencsétlennek találták. „Az új sajtószövetség úgy alakult meg, hogy elfelejtették rá meghívni – a sajtót!” – írták. Tudomásuk szerint az alakuló ülésre eleve csak személyeket hívtak meg, lapokat nem. Ezért aztán az egyházi sajtó munkatársai csodálkozva kérdezték egymástól, kik azok az ismeretlen személyek, akik a szakosztályok vezetői lettek. Ennek következtében a szövetség koraszülött gyermekként jött a világra, így félő, hogy „korai gyászos sírba száll. Amiért kár lenne”⁹⁷ – összegezték véleményüket.

91 Az egyház és a sajtó felelőssége. *Magyar Protestánsok Lapja*, 1928. december 23., 7.

92 Baltazár Dezső lett a Protestáns Sajtószövetség elnöke. *Új Nemzedék*, 1929. április 23., 7.

93 Protestáns Sajtószövetség alakult. *Újság*, 1929. április 23., 8.

94 A Lelkészegyesület a Protestáns Szövetségről. *Magyar Protestánsok Lapja*, 1929. május 12., 2.

95 A Hit és Szolgálat Mozgalma és a napilapakció. *Reformátusok Lapja*, 1929. október 6., 195.

96 Ifj. SZABÓ Aladár: Miért van szükségünk napilapra? *Református Figyelő*, 1929. május 4., 218.

97 Protestáns Sajtószövetség? *Református Figyelő*, 1929. április 27., 206.

Evangélikus oldalról szintén megjelentek kételkedő hangok: egy vélemény szerint például a tervezett napilap szerkesztősége politikai kérdésekben képtelen lesz majd egységes irányvonalat kialakítani. Emellett arra veszélyre is felhívta a figyelmet, hogy

„ha egyszer a protestánsok egy lapot megindítanak, s az megbukik, akkor a második állapot sokkal rosszabb lesz, mint volt az első. Tehát azoktól, akik a napilap gondolatával foglalkoznak, lelkiismeretes előkészítő részletmunkát és adatokat kérünk!”⁹⁸

A feszültségeket érzelve Vida Gyula azt hangoztatta a nyilvánosság előtt, hogy ő és munkatársai nem akarják a protestáns sajtó fölé helyezni magukat, nem céljuk a szerkesztőségek irányításának megszerzése, feladatuk csupán az egyeztetés és összehangolás.⁹⁹ A Protestáns Sajtószövetség október 24-én értekezletet is tartott Budapesten, amelyen az egyházi közélet számos vezető alakja megjelent. A belmissziós irányzat részéről Forgács Gyula sárospataki lelkész azt hangoztatta, hogy a szövetség már működő szervezetek programját tűzte zászlájára, ezért tisztázni kell a hozzájuk fűződő viszonyát. A *Református Figyelő* című hetilapot képviselő Victor János pedig azt vetette a szervezők szemére, hogy az alapításból a *Magyar Protestánsok Lapját* kivéve valamennyi sajtószervet kihagyták, a protestáns sajtó ezért jogosan kritikus velük szemben. Vida Gyulát pedig nyíltan alkalmatlannak ítélte feladatára, arra hivatkozva, hogy korábban több, kétes hitelű adománygyűjtésben vett részt.¹⁰⁰ Vida ezt később határozottan cáfolta, és úgy vélte, hogy Victor támadására valójában azért került sor, mert a *Református Figyelő* köre felmérte, hogy az általuk eredetileg lesajnált Sajtóegyesület képes lesz megvalósítani programját.¹⁰¹

A feszült helyzet mindenesetre kezdte összekovácsolni a protestáns lapkészítőket. November 14-én Csikesz Sándor vezetésével a református egyházi lapok munkatársai értekezletet tartottak a fasori gyülekezet tanácstermében. Egy beszámoló szerint:

„Meleg testvéri érzés hatotta át a tanácskozást. Elvi megállapodásra jutottak a Prot[estáns] Sajtószövetséghez való viszony kérdésében is, s állásfoglalásukat eljuttatták annak elnökségéhez. [...] Ha változások nem következnenek be, a ref[ormátus] egyházi lapok képviselői újabb sajtóértekezleten tárgyalják a megkezdett ügyet.”¹⁰²

A Sajtószövetség időközben hozzálátott az adományok gyűjtéséhez, ez azonban – részben talán a Vidával szembeni ellenérzések következtében – szintén nem találkozott osztatlan rokonszenvvel. Andrassy Kálmán, a nyírségi Buj község lelkésze például 1929 végén arról tudósította Sebestyén Jenőt, hogy egy Fodor Pál nevű, református felekezetű budapesti hírlapíró jelent meg gyűjtést végezni a környéken, és saját bevallása szerint naponta mintegy kétszáz pengőt tudott összeszedni. „Propaganda-s gyűjtőútja – egyenesen a püspök urak (ő mondja s a mellékelt körlevél is) megbízásából van, s a katolicizmus ellen való propagandára s ellen-szenvre van alapítva – mit tudunk s látunk –, innen a nagy eredmény.” A lelkész kétségesnek

98 Jegyzet. *Evangélikusok Lapja*, 1929. június 16., 188–189.

99 „Mi a készültebbek, a jobbak, a többet tudók és a jellemesebb magyarok vezetését követeljük...” *Magyar Protestánsok Lapja*, 1929. június 16., 4.

100 Sajtóértekezlet. *Református Figyelő*, 1929. november 2., 529.

101 VIDA Gyula: „Sajtóértekezlet”. *Magyar Protestánsok Lapja*, 1929. november 10., 7.

102 Református egyházi lapok sajtóértekezlete. *Sárospataki Református Lapok*, 1929. november 24., 295.

találta, hogy vajon a központból megfelelően ellenőrzik-e Fodor tevékenységét, ad-e például nyugtát az egyszerű embereknek is, ezért Sebestyént kérte, hogy segítsen mielőbb tisztázni a helyzetet, „nehogy egy újabb kudarc és lehet mondani, valóságos csapás legyen belőle népünk hitének rettenetes kárára”.¹⁰³ Hasonló panaszokat fogalmazott meg – immár a nyilvánosság előtt – a *Debreceni Protestáns Lap* egyik levelezője, aki szerint a Sajtószövetség küldöttje a szabolcsi falvakban „olyan erőszakosan lépett fel s annyira nem engedett lehetőséget a védekezésre sem, hogy olyan egyszerű viszonyok között élő kisemberektől préselt ki 10-10 pengőket, akik 1 pengő kiadást is nagyon érzékenyen nélkülöznek meg”.¹⁰⁴

A propaganda céljaira a Sajtószövetség számos sajtógyűlést szervezett, amelyek két szembevető jellegzetességgel rendelkeztek: az elnöki posztot betöltő Baltazár számos rendezvényen beszédet mondott, továbbá az evangélikusok igen jelentős szerepet vállaltak. A propagandakörút első jelentősebb állomása 1930 januárjában Nyíregyháza volt, ahol Baltazár mellett Geduly Henrik evangélikus püspök mondott beszédet, és a résztvevőket Karinthy Frigyes „ötletes előadása” is szórakoztatta.¹⁰⁵ A tiszántúli református püspök ezután áprilisban Sopronban, májusban Békéscsabán, szeptemberben Orosházán, 1931 januárjában Karcagon, februárban Kisújszálláson és Szarvason, áprilisban pedig Hajdúböszörményben beszélt a helyi sajtógyűlésen.¹⁰⁶

A kezdeményezést különösen az evangélikus nyilvánosság követte nagy figyelemmel. A hivatalos tényezők támogatásukról biztosították a tervet, Sztranyavszky Sándor államtitkár egyházfelügyelői beiktatása során például kijelentette: „Mindenkitől független protestáns napisajtóra van szükség.”¹⁰⁷ Igen agilisnak mutatkozott Mandula Imre közgazdasági szakíró, akit 1929 decemberében bíztak meg a Sajtószövetség igazgatói teendőivel. Ő elsősorban azzal érvelt, hogy a protestantizmust közéleti téren fenyegető veszélyek elhárításához van szükség napisajtóra. A fő veszélyforrást a „reakcióként” megnevezett katolicizmusban látta, amely szerinte minden társadalmi rétegben komoly pozíciókat szerzett. Ezért sürgette, hogy a protestánsok is „társadalmi eszközökkel” siessenek egyházaik segítségére, a meglevő egyesületeket azonban, mint a Bethlen Gábor Szövetséget vagy a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságot nem látta megfelelőnek az összefogás megszervezésére. Ezek szerinte ugyanis

„nem tudják olyan domináló erővel a protestáns életre rányomni a maguk szellemét, hogy az autonómia túltengésével mindenütt felburjánzó apróbb sajtókísérleteket, az átütőképeség, az átfűtött tudás és a tekintélyt parancsoló hivatottság fölényével és magából adódó hatalmával leszerelni és az önkéntes visszavonulásra rákényszeríteni tudnák.”

Mandula úgy vélte, hogy a Sajtószövetség tulajdonképpen erre a feladatra, az általános protestáns érdekek védelmére jött létre.¹⁰⁸

103 RL C/68. 4. doboz. Andrassy Kálmán Sebestyén Jenőnek, 1929. október 8.

104 SZABOLCSI: Védelmet kérünk! Egyházunk órállóinak figyelmébe. *Debreceni Protestáns Lap*, 1931. március 28., 104.

105 A Protestáns Sajtószövetség zászlóbontása Nyíregyházán. *Kis Újság*, 1930. január 12., 7.

106 Az Országos Protestáns Sajtószövetség. *A Sajtó*, 1930. április, 218.; Baltazár püspök Békéscsabán. *Pécsi Napló*, 1930. május 13., 4.; Baltazár Dezső református püspök Orosházán. *Pesti Hírlap*, 1930. szeptember 28., 11.; Baltazár püspök előadása Karcagon. *Budapesti Hírlap*, 1931. január 16., 7.; Protestáns ünnepség Kisújszálláson. *Kis Újság*, 1931. február 24., 7.; Baltazár püspök előadása Szarvason. *Budapesti Hírlap*, 1931. február 8., 10.; Baltazár Dezső püspök Hajdúböszörményben. *Pesti Hírlap*, 1931. április 8., 10.

107 Sztranyavszky Sándor evangélikus egyházfelügyelői beiktatása. *Budapesti Hírlap*, 1930. október 17., 4.

108 MANDULA Imre: Az Országos Protestáns Sajtószövetség. *Evangélikus Népiskola*, 1930/4. 122–124.

A program végrehajtása szempontjából fontosnak ítélte a protestáns öntudat felébresztését, és felvetette a már létező társadalmi szövetségek egyesítésének lehetőségét. A Sajtószövetség korábbi működését illetően viszont maga is kritikus volt, és – utólag mintegy Andrassy Kálmán aggodalmait igazolva – úgy vélte, hogy a Budapesten felfogadott titkárok vidéki pénzgyűjtése nem volt szerencsés, hiszen „idegen emberek megbízhatóságát nehezen lehet ellenőrizni.” Ezért célul tűzte ki, hogy minden jelentősebb városban fiókegyesületet létesítsenek az ottani egyház felügyelete alatt. Úgy vélte, hogy ez jobb lenne, mint „a mostani s ügynöki tevékenység látszatát keltő akvizíciós munka”. A jövőendő napilap kapcsán hangsúlyozta: „Programunk kell legyen a szociális élet irányítása, a szociális problémák megoldásának nemcsak elméleti megvitatása, de az egyházzal együtt annak gyakorlati alkalmazása is.”¹⁰⁹

Az evangélikus nyilvánosságban ugyanakkor olyan vélemények is megjelentek, amelyek megkérdőjelezték a napilapindítás realitását. Az *Evangélikusok Lapja* egyik olvasójának nyílt levele szerint például a lapindítás elvi szinten kívánatos ugyan, de a fennálló piaci viszonyok közepette teljesen esélytelen. A kiadók fő jövedelmi forrása ugyanis a hirdetés, egy keresztyén szellemű lap pedig eleve nem tarthat igényt a legjövödelmezőbb hirdetésekre, hiszen ezek „a közéleti és társadalmi erkölcsöt mállasztó” jellegűek. Ezért az átlagosnál több, legalább 30 ezer előfizetőre lenne szükség, ami azonban teljesen irreális elvárás. Ám még a megfelelő szerzői kör megnyerése is kemény dió:

„hol van az a harminc-negyventagú szerkesztőség, hol van ennyi újságíró, aki ennek a szokatlanul új, mert hívó, újságírásnak kész, meggyőződéses katonája tudna lenni? Akik az ünnepi publicisztikán túl [...] a mindennapi élet száz és ezer vonatkozásában ezt a tisztára eszményi világnézetet vérbeli avatottsággal képviselni, propagálni tudnák?”

Ezért inkább a már meglevő lapok, illetve a sikeresnek ítélt közös protestáns sajtótájékoztató szolgálat erősítését javasolta.¹¹⁰ Az *Evangélikusok Lapjának* egy másik szerzője hasonló érveléssel, de jóval radikálisabb hangot megütve támadta a Protestáns Sajtószövetség programját:

„Én ebben a tervben éppen a protestáns sajtóügynek egyik veszedelmét látom. [...] Minél befolyásosabb egyházi tényezők azok, akik a tervvel foglalkoznak, vagy azt pártolják, annál veszedelmesebb. És pedig azért, mert éppen ezek a befolyásos tényezők félszívvel, vagy sehogysem támogatják azt, ami van, hanem festett egekre nézve, az eljövendő sajtót dédelgetik, és annak érdekében használják fel hatalmukat.”¹¹¹

6. A végkifejlet

A Protestáns Sajtószövetség működése hamarosan válságba került. Ebben a belső ellentétek – a protestáns vagy felekezeti sajtó kérdésének eldöntetlensége – mellett a gazdasági helyzet alakulása játszott nagy szerepet. A Magyarországra is begyűrűző gazdasági világválság nem-

109 MANDULA Imre: Az Országos Protestáns Sajtószövetség szükségessége és programjának gyakorlati megvalósulása. *Evangélikus Népiskola*, 1930/5. 155–157.

110 Levél a szerkesztőhöz. *Evangélikusok Lapja*, 1930. április 6., 109–110.

111 Jegyzetek. *Evangélikusok Lapja*, 1930. március 23., 92–93.

csak az új egyházi sajtóvállalkozások indítását akadályozta meg, hanem számos, már működő orgánumot is teljesen ellehetetlenített. A *Református Figyelő* szerkesztősége például 1932-ben hűségese előfizetőinek elmaradását volt kénytelen regisztrálni, míg más olvasók – pénzük nem lévén – természetben próbálták meg rendezni adósságaikat, így például fogkefét, szappant, poharakat, nikkelórát vagy pár méternyi női szövetet is beküldtek a kiadóhivatalnak.¹¹² Az Országos Protestáns Sajtószövetség vezetői hamarosan levonták a helyzetből adódó következtetéseket, és a szervezet 1931 márciusában feloszlott, illetve – hivatalosan – beolvadt a Bethlen Gábor Szövetségbe. A hivatalos egyházi kommunikáció természetesen igyekezett elfedni a kudarcot, és arról próbálta meggyőzni a nyilvánosságot, hogy a Protestáns Sajtószövetség az új keretek között fogja szolgálni a protestáns egyházak közötti egység ügyét.¹¹³ Baltazár püspök a megszűnő egyesület elnökeként pedig azt hangsúlyozta, hogy „a Protestáns Sajtószövetség egyik kitűzött célját, a protestáns napilap indítását elérve látjuk a Bethlen Gábor Szövetség lapjában, a *Magyar Protestánsok Lapjában*, s annak napilappá fejlesztését teljes erővel munkálni fogjuk.”¹¹⁴ A valóságban azonban, miután az általános gazdasági körülmények rendkívül kedvezőtlennek váltak, a napilap ügye a szövetséggel együtt süllyesztőbe került.

112 Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára 41. fond. A Református Figyelő iratai. Biberauer Richard: Első negyedévi jelentés, 1932. április 23.

113 A protestánsok összefogását sürgette Pesthy Pál. *Pesti Napló*, 1931. március 20., 9.; A Protestáns Sajtószövetség. *Sárospataki Református Lapok*, 1931. április 19., 92.

114 BALTAZÁR Dezső: Az Országos Protestáns Sajtószövetség. *Magyar Protestánsok Lapja*, 1931. május 1., 5.